

ROMAN MATNIGA XAT VA GAZETA MATERIALLARINING
UYG‘UNLASHTIRILISHI

(Xayriddin Sultonning “Yaldo kechasi” romani asosida)

XO‘JAMURODOVA OYDIN XO‘JAMUROD QIZI

*Osiyo texnologiyalari universiteti Tillar kafedrasi mudiri,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
91.221.55.75*

Annatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy o‘zbek nasrida hujjatli-badiiy sintezning yorqin namunasi bo‘lgan Xayriddin Sultonning “Yaldo kechasi” romani misolida xat va gazeta-jurnal materiallarining badiiy matnga singdirilish tamoyillari tahlil qilinadi. Tadqiqotda epistolyar unsurlarning qahramon psixologiyasini ochishdagi, jadid matbuoti materiallarining tarixiy-ijtimoiy fonni yaratishdagi funksiyalari, shuningdek muallifning “tarixiy hujjatlar asosidagi badiiy to‘qima” deb atalgan janr shaklini yaratishdagi uslubiy yechimlari yoritiladi. Tadqiqot Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romani bilan uslubiy-ijodiy bog‘liqlik nuqtai nazaridan olib borilgan bo‘lib, adabiy mistifikatsiya texnikasining hujjatlilik bilan uyg‘unlashuvi masalasiga alohida e‘tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: hujjatli-badiiy proza, epistolyar janr, badiiy to‘qima, adabiy mistifikatsiya, jadid matbuoti, “Yaldo kechasi”, Xayriddin Sulton, intermedial matn, publitsistik unsur.

Annotation. This article analyzes the principles of integrating letters and newspaper-magazine materials into a literary text, using Khayriddin Sultan’s novel “Yaldo Kechasi” as an example of a vivid manifestation of documentary-fictional synthesis in contemporary Uzbek prose. The study examines the role of epistolary elements in revealing the psychology of characters, the functions of Jadid press materials in creating a historical and socio-social background, as well as the author’s stylistic approaches to developing a genre form described as “**fiction based on historical documents.**” The research is also conducted from the perspective of the stylistic and creative relationship with Abdulla Qodiriy’s novel “O‘tkan kunlar” (Bygone Days), with particular attention paid to the integration of the technique of literary mystification with documentary authenticity.

Keywords: documentary-fictional prose, epistolary genre, artistic fiction, literary mystification, Jadid press, “Yaldo Kechasi”, Khayriddin Sultan, intermedial text, journalistic element.

O‘zbek nasrida hujjat va badiiy to‘qimaning o‘zaro ta’siri masalasi uzoq adabiy an’anaga ega. Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” va “Mehrobdan chayon” romanlarida xat matnlari

qahramonlar ichki dunyosini ochishning muhim vositasi sifatida qo'llangan bo'lsa, XX asr o'zbek nasrida gazeta-jurnal materiallari, rasmiy hujjatlar, arxiv ma'lumotlari badiiy matnga singdirilib, tarixiy haqiqatning badiiy talqinini ta'minlash uchun faol ishlatib kelingan. Bunday uslubiy yo'nalish adabiyotshunoslikda “hujjatli proza” yoki “dokumentalizm” atamaları bilan yuritiladi va u badiiy to'qima bilan tarixiy faktning chegarasini yangicha belgilashga xizmat qiladi.

Yozuvchi Xayriddin Sultonning 2025-yilda chop etilgan “Yaldo kechasi” romani ushbu an'anani yangi bosqichga olib chiqqan asarlardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Roman muallifi tomonidan “tarixiy hujjatlar asosidagi badiiy to'qima” sifatida ta'riflangan bo'lib, u Abdulla Qodiriyning “O'tkan kunlar” romani davomi sifatida, adabiy mistifikatsiya uslubida yaratilgan. Asar taqdimotida adabiyotshunos olim Nurboy Jabborov muallifning keng ko'lamli arxiv materiallari, jadid matbuoti va tarixiy manbalarga tayanganini alohida ta'kidlagan edi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, roman matnida xat va gazeta materiallarining uyg'unlashtirilishi shunchaki uslubiy bezak emas, balki asarning janr tabiatini, kompozitsion tuzilishini va g'oyaviy-badiiy konsepsiyasini belgilovchi asosiy vosita darajasiga ko'tarilgan. Shu bois mazkur intermedial texnikaning ilmiy tahlili zamonaviy o'zbek nasri taraqqiyot tendensiyalarini anglash uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi - “Yaldo kechasi” romani misolida xat matnlari va davriy matbuot materiallarining badiiy asar to'qimasiga kiritilish tamoyillarini, ularning kompozitsion-uslubiy funksiyalarini hamda bu texnikaning umumiy adabiy jarayondagi o'rnini aniqlashdan iborat.

Tadqiqotda qiyosiy-tarixiy, struktur-semantik va germenevtik tahlil metodlaridan foydalanildi. Qiyosiy-tarixiy metod “Yaldo kechasi” romonidagi hujjatli unsurlarni Abdulla Qodiriy an'anasi hamda umumjahon dokumentalistik nasr tajribasi kontekstida ko'rib chiqish imkonini berdi. Struktur-semantik tahlil orqali xat va gazeta matnlarining asar kompozitsiyasidagi o'rni, ularning bosh matn bilan uzviy bog'liqligi aniqlandi. Germenevtik yondashuv esa hujjatli unsurlarning badiiy-falsafiy mazmunini, ularning muallif konsepsiyasini ifodalashdagi rolini ochishga xizmat qildi. Manba sifatida roman matni, uning taqdimot va muhokamalari yuzasidan e'lon qilingan adabiy-tanqidiy maqolalar hamda muallifning asar yaratilish jarayoni haqidagi izohlari jalb etildi.

“Yaldo kechasi” romanida xat janridan foydalanish an'anasi bevosita Abdulla Qodiriy uslubidan oziqlanadi. Adabiy tanqidchilar ta'kidlaganidek, asar uslubida Qodiriyga xos xususiyatlar - nuqtadonlik, tarixiylik, obrazlilik, ramziylik, urf-odat va an'analar tasviri qatorida xatlar va motivlar ham muhim o'rin egallaydi. Bu, birinchi navbatda, “O'tkan

kunlar”dagi Otabek-Kumush yozishmalari an'anasining yangi tarixiy-badiiy kontekstda davom ettirilishini ko'rsatadi.

Romanda xat matnlari bir necha funksiyani bajaradi: birinchidan, qahramonlarning ichki kechinmalarini to'g'ridan-to'g'ri, vositasiz ifodalash imkonini beradi; ikkinchidan, syujet chizig'ida vaqt va makon o'zgarishlarini bog'lovchi kompozitsion ko'priklar vazifasini o'taydi; uchinchidan, muallifning “badiiy to'qima” konsepsiyasini mustahkamlovchi “hujjatlilik effekti”ni yaratadi - ya'ni o'quvchida bu satrlar go'yo haqiqiy tarixiy shaxslarning qalamiga mansubdek taassurot uyg'otadi. Kitobning forzats (muqova ichki varag'i) qismida qahramonlarning o'y-fikrlari va hissiy kechinmalarini aks ettiruvchi qisqa iqtiboslar berilishi ham shu maqsadga xizmat qiladi - bu badiiy usul o'quvchini asar qahramonlari ovozi bilan bevosita tanishtiradi.

Roman matniga jadid davri matbuoti materiallarining kiritilishi asarning eng muhim badiiy-uslubiy xususiyatlaridan biridir. Tadqiqotchilar ta'kidlashicha, asarda jadid matbuoti “Najot” gazetasi misolida badiiy talqin etilgan - bu orqali muallif XX asr boshi Turkiston jamiyatidagi ma'rifatparvarlik harakatining publitsistik faoliyatini badiiy vositalar bilan qayta tiklaydi. Gazeta materiallari romanda sof axborot manbai sifatida emas, balki davr ruhini, ijtimoiy-siyosiy vaziyatni, jadidlarning g'oyaviy kurashini bevosita his qildiruvchi badiiy vosita sifatida ishlatilgan.

Muallifning o'zi e'tirof etganidek, roman arxiv va fondlardan topilgan minglab hujjatlar, eskirib, sarg'aygan gazeta-jurnallardagi ma'lumotlarni o'rganish va saralash natijasida yuzaga kelgan. Bunday yondashuv “hujjatli-badiiy sintez” deb atalishi mumkin bo'lgan uslubiy tamoyilni shakllantiradi: tarixiy fakt (gazeta xabari, rasmiy hujjat, arxiv ma'lumoti) badiiy to'qima bilan shu qadar uzviy bog'lanadiki, ular orasidagi chegara o'quvchi uchun deyarli sezilmay qoladi.

Xat va gazeta materiallarining uyg'unlashtirilishi natijasida roman o'ziga xos janr shaklini - “tarixiy hujjatlar asosidagi badiiy to'qima”ni kasb etadi. Bu shakl an'anaviy tarixiy roman janridan farqli o'laroq, o'quvchini asar hujjat va badiiy tasavvurning aynan qaysi nuqtasida tutashganini mustaqil aniqlashga da'vat etadi. Adabiy mistifikatsiya usuli - asarning aslida Abdulla Qodiriy qalamiga mansub, keyinchalik topilgan qo'lyozma sifatida taqdim etilishi - aynan shu hujjatli unsurlar (xatlar, gazeta iqtiboslari, so'zboshi) orqali ishonchli asosga ega bo'ladi. Shu tariqa, xat va gazeta materiallari romanning nafaqat mazmuniy, balki kompozitsion darajasida ham tayanch nuqta vazifasini bajaradi: ular asar boshidagi so'zboshidan tortib, qahramonlar taqdirining yakuniga qadar hujjatlilik va badiiylik o'rtasidagi muvozanatni saqlab turuvchi struktur unsur sifatida namoyon bo'ladi.

Olingan natijalar “Yaldo kechasi” romanidagi hujjatli unsurlarning ikki xil - psixologik-individual (xat) va ijtimoiy-tarixiy (gazeta materiallari) - funksiyaga ega ekanini ko'rsatadi.

Bu ikki qatlam o'zaro to'qnashib emas, balki bir-birini to'ldirib, romanning yaxlit badiiy konsepsiyasini shakllantiradi: xat orqali shaxs taqdiri, gazeta orqali esa millat taqdiri gavdalanadi. Bunday yondashuv Abdulla Qodiriy an'anasining faqat shakli davomi emas, balki uni mazmunan boyitgan, kengaytirgan uslubiy yechim sifatida baholanishi mumkin. Shu bilan birga, mazkur uslub jahon adabiyotidagi dokumentalistik nasr an'analari (masalan, arxiv va rasmiy hujjatlarga tayangan tarixiy romanlar) bilan tipologik yaqinlikka ega bo'lsa-da, o'zbek adabiyotida ilk bor qo'llanilgan adabiy mistifikatsiya usuli bilan uyg'unlashuvi jihatidan o'ziga xoslik kasb etadi. Bu - milliy nasr taraqqiyotida yangi janr modelining shakllanish jarayonini ko'rsatuvchi muhim dalildir.

Tadqiqot doirasida qayd etish lozimki, romandagi konkret xat matnlari va gazeta iqtiboslarining sahifama-sahifa statistik-filologik tahlili (ularning miqdori, joylashuvi, uslubiy xususiyatlari) ushbu maqola doirasidan tashqarida qolib, alohida, kengroq tadqiqot mavzusini tashkil etishi mumkin.

O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, Xayriddin Sultonning “Yaldo kechasi” romanida xat va gazeta materiallarining badiiy matnga uyg'unlashtirilishi tasodifiy uslubiy priyom emas, balki asarning janr tabiatini, kompozitsion qurilishini va g'oyaviy-falsafiy konsepsiyasini belgilovchi tizimli badiiy tamoyildir. Xat matnlari qahramon ichki dunyosini, gazeta-jurnal materiallari esa davr ijtimoiy-tarixiy fonini ochishga xizmat qiladi; ikkalasi birgalikda “tarixiy hujjatlar asosidagi badiiy to'qima” deb atalgan yangi janr shaklini vujudga keltiradi. Ushbu tajriba zamonaviy o'zbek nasrida hujjatlilik va badiiylik sintezi yo'nalishining rivojlanish istiqbollarini o'rganishda muhim empirik material bo'lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. “O'tkan kunlar”ning davomi – yozuvchi Xayriddin Sultonning “Yaldo kechasi” haqida mulohazalar // Oyina.uz, 2025-yil 22-dekabr. URL: <https://oyina.uz/uz/article/4273>
2. Yurt qayg'usi haqidagi asar – “Yaldo kechasi” tajallisi // Oyina.uz, 2026-yil 14-yanvar. URL: <https://oyina.uz/uz/article/4348>
3. “Yaldo kechasi” tarixiy romani kitobxonlar qo'lida // Marifat.uz. URL: <https://marifat.uz/show-post/yaldo-kechasi-tarixiy-romani-kitobxonlar-qolida-1096>
4. “Yaldo kechasi” – milliy tarixiy tafakkurni uyg'otgan badiiy hodisa // Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti sayti, 2026-yil 17-yanvar. URL: <https://tsuull.uz/uz/content/yaldo-kechasi-milliy-tarixiy-tafakkurni-uygotgan-badiiy-hodisa>
5. “Yaldo kechasi” – tarixning iztirobli sahifalaridan so'zlovchi asar // UZA.uz, 2025-yil 22-dekabr. URL: https://uza.uz/uz/posts/yaldo-kechasi-tarixning-iztirobli-sahifalaridan-sozlovchi-asar_798634

6. “Yaldo kechasi”ni kuting va o'qing! // Jadid.uz, 2025-yil 4-dekabr. URL: <https://jadid.uz/yaldo-kechasini-kuting-va-oqing/>

7. “Yaldo kechasi”: xulosa va saboqlar // Jadid.uz, 2026-yil 21-yanvar. URL: <https://jadid.uz/yaldo-kechasi-xulosa-va-saboqlar/>

8. Xayriddin Sultonov // Gulxan.uz. URL: <https://gulxan.uz/maqolalar/xayriddin-sultonov>

9. Millatning eng uzun va qorong'i kechasi haqida bilasizmi? / 5 daqiqa // Kun.uz, 2026-yil 9-may. URL: <https://kun.uz/news/2026/05/09/millatning-eng-uzun-va-qorongi-kechasi-haqida-bilasizmi-5-daqiqa>

10. Sultonov X. Yaldo kechasi. – Toshkent, 2025.